

AZƏRBAYCANDA SİYASİ SİSTEMİN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ: SSRİ VƏ MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNÜN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Ruqiyyə Ələvsət qızı Nağıyeva

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
naghiyeva95@gmail.com

Sovetlər dönməində SSRİ-nin 15 respublikasından biri olan Azərbaycan SSR digər respublikalar kimi sovet idarəetmə sistemini qəbul etmişdir. Kommunist ideologiyasına və vahid Kommunist Partiyasının total nəzarətinə əsaslanan SSRİ siyasi sistemi digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan da 70 il boyunca sovet avtoritar üsulları ilə idarə edilmişdir. SSRİ-nin süqutunu zəruri edən amillərin qaçılmazlığı ilə Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi ölkəmizin demokratikləşmə yolunda irəliləməyinə yeni bir istiqamət açdı. 1991-1993-cü illər arasında yaşanmış böyük xaos və qeyri-stabilitet dövründən sonra 1993-cü ilin iyun ayında təcrübəli siyasi xadim Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə Azərbaycanda siyasi-iqtisadi və sosial-mədəni islahatlar aparılmış, Ulu Öndər müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasının hazırlanmasından tutmuş siyasi sistemi gücləndirən bir çox qanunların hazırlanmasına qədər bütün proseslərə bilavasitə rəhbərlik etmişdir. Oturuşmuş avtoritar siyasi sistemdən demokratiyaya keçidin yaratdığı çətinliklərə baxmayaraq, təcrübəli dövlət xadimi Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında ölkəmiz uğurlu islahatlar dövrünə qədəm qoymuş demokratik institutların fəaliyyətinin təkmilləşməsinə, dövlət institutlarının funksionallığının bərpa olunmasında yeni dövr başlamışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, SSRİ, siyasi sistem, Heydər Əliyev, müstəqillik dövrü, demokratiya

GİRİŞ

Diktaturalı siyasi sistemlər avtoritar liderlərin və ya diktatorların üstünlük təşkil etdiyi idarəetmə strukturlarına malik olur və çox vaxt demokratik prinsiplər və institutlarla uyğun gəlmir. Belə sistemlər adətən şəxsiyyət və ya kiçik qrup tərəfindən idarə olunur və demokratik iştirak, hesabatlılıq və vətəndaş azadlıqlarının məhdudlaşdırılması kimi xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir. Diktatura siyasi sistemlərində ictimai iştirak və siyasətə təsir imkanları məhduddur [8]. Demokratik iştirak çox vaxt seçkilərin manipulyasiyası, repressiya və ya hüquqi məhdudiyyətlər kimi amillərlə məhdudlaşdırılır. Siyasi qərarların qəbuluna və ifadə azadlığına ictimai təsir çox vaxt məhdud olur. Bununla yanaşı, diktatura sistemlərində qanunun aliliyi yoxdur. Məhkəmə sisteminin müstəqilliyi və qərəzsizliyi çox vaxt təmin olunmur, alınan qərarlar liderin və ya rejimin maraqlarına xidmət edir [1]. Belə rejimlərdə qanunların icrası özbaşına dəyişə və siyasi dissidentlərə qarşı repressiyalar geniş yayıla bilər. Diktatura siyasi sistemlərində həm də mediaya ciddi nəzarət edilir. Liderin nəzarətində olan dövlətyönlü media orqanları informasiya axınını manipulyasiya edir və fərqli fikirləri məhdudlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Müstəqil jurnalistika qaydaları, ifadə və məlumat azadlığı ciddi şəkildə pozulur [2].

Bu kontekstdə SSRİ 20-ci əsrin ən böyük diktatura dövlətlərindən biri olmuşdur. Bu sistem Kommunist Partiyasının monopoliyasına əsaslanan və geniş coğrafiyada hökm sürən avtoritar rejimi təmsil etmişdir. SSRİ-də diktatura Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Baş Katibi İosif Stalinin hakimiyyəti dövründə özünün pik nöqtəsinə çatmışdır. Stalin cəmiyyətin bütün sahələrinə ciddi nəzarət edən lider kimi tanınır. Birtərəfli qərarlar verir, təzyiq göstərir, siyasi rəqiblərinə qarşı amansız hərəkətlər edirdi. SSRİ-də eyni zamanda siyasi iştirak məhdud idi. Demokratik seçkilərin olmaması xalqın siyasi qərarların qəbulu proseslərinə təsirini məhdudlaşdırırdı. Təkpərtiyalı nəzarət müxtəlif siyasi fikirlərin ifadə olunmasının qarşısını alır və faktiki olaraq müxalifətsiz siyasi sistem formalaşdırırdı [13].

SSRİ-də media tamamilə dövlət nəzarətində idi və təbliğat vasitəsi kimi istifadə olunurdu. Başqa sözlə, mətbuat, televiziya və radio dövlət təbliğatını aparmaq üçün istifadə olunurdu. İctimai rəyə təsir etmək məqsədi daşıyan faktlara və məlumatlara senzura tətbiq etmə siyasəti aparılırdı. Beləliklə, SSRİ-də insan hüquqlarının pozulması geniş vüsət alırdı. Siyasi opponentlərə qarşı təzyiqlər, əsassız həbslər, işgəncələr və azadlıqların məhdudlaşdırılması tez-tez baş verirdi [4].

Bu baxımdan deyə bilərik ki, avtoritar siyasi sistem kimi SSRİ-də demokratik prinsiplər, iştirakçılıq və insan hüquqları sahəsində çoxlu çatışmazlıqlar vardı. Lakin SSRİ-nin dağılması və sonradan müstəqil dövlətlərin demokratikləşməsi daha açıq və azad siyasi sistemə ümidlər yaratmışdı. Bu məqalədə 70 il SSRİ-nin siyasi sisteminə uyğun idarə edilən Azərbaycanda SSRİ dövründə və sonrasında siyasi sistemin necə təkamül etdiyi araşdırılır.

Azərbaycan SSR-nin siyasi sisteminin səciyyəvi xüsusiyyətləri

Azərbaycan SSR Sovet İttifaqını təşkil edən 15 sosialist respublikadan biri idi. SSRİ-nin digər respublikalarında olduğu kimi Azərbaycan SSR-də də siyasi hakimiyyət vahid partiyanın - Azərbaycan Kommunist Partiyasının (AKP) əlində cəmləşmişdi. AKP dövlət hakimiyyətinin bütün sahələrinə, o cümlədən icra, qanunvericilik və məhkəmə qollarına nəzarət edirdi. Partiya nəzarəti həyatın və cəmiyyətin bütün sahələrinə nüfuz edirdi, kommunizm ideologiyası əsas idi və dövlət mediası vasitəsilə təbliğ edilirdi [5].

Azərbaycan SSR-də siyasi plüralizm və siyasi partiyalar arasında rəqabət yox idi. Bütün rəsmi təşkilatlar AKP tərəfindən idarə olunur və onun siyasi xəttinə tabe olurdular. Digər siyasi partiyaların fəaliyyəti qadağan edilirdi və siyasi müxalifət aradan qaldırılırdı.

Azərbaycan SSR sosialist ölkələrinə xas olan mərkəz tərəfindən müəyyənləşdirilən planlı iqtisadiyyat modelinə əməl edirdi. Bütün təsərrüfat qərarları, o cümlədən resursların ayrılması, istehsal planları və qiymətlər dövlət orqanları və plan komissiyaları tərəfindən qəbul edilirdi. Şəxsi mülkiyyət məhdud idi və iqtisadiyyatın əsas sahəsi dövlətin nəzarətində idi.

Azərbaycan SSR-də kommunizm ideologiyasını və Sovet İttifaqı rəhbərliyini dəstəkləməyə yönəlmiş dövlət təbliğatı sistemi işlənib hazırlanmışdı. SSRİ KPMK-nın baş katibinə münasibətdə olduğu kimi müttəfiq respublikaları idarə edən liderlərin ətrafında da şəxsiyyətə pərəstiş geniş yayılmış və fəal şəkildə dəstəklənmişdir [10].

Azərbaycan SSR-də vətəndaşların azadlıq və hüquqları məhdudlaşdırılmışdı. Söz, sərbəst toplaşmaq, mətbuat və din azadlığı dövlət tərəfindən idarə olunurdu. Sistemli müxalifət faktiki olaraq yox idi, hətta müxalif fikirli siyasətçilərin də fikirləri və fəaliyyəti hədəfə alına bilərdi.

Bununla yanaşı, siyasi elmlərdə sovet demokratiyası məfhumu vardır. Sovet demokratiyası və ya şura demokratiyası məfhumu, yəni hakimiyyətin seçiciləri qarşısında cavabdeh olan və onların göstərişləri ilə bağlı olan birbaşa seçilmiş şuralar tərəfindən həyata keçirilməsi müzakirə və tənqid mövzusu olmuşdur. Bəziləri bunu totalitar idarəçiliyin manipulyativ ifadəsi kimi qiymətləndirsə də, digərləri onun şərq ölkələrinə xas unikal demokratiya formasını təmsil etdiyini iddia edirlər [6].

SSRİ dövründə Kommunist Partiyasının nəzarəti rəsmi siyasi institutlardan kənara çıxırdı. Partiya həyatın müxtəlif sahələrinə, o cümlədən təhsilə, mediaya, mədəniyyət ocaqlarına, əmək təşkilatlarına mühüm təsir göstərirdi. Partiya məmurları və üzvləri bu sektorlarda mühüm vəzifələr tutur və kommunist ideologiyasını tətbiq edirdilər. Kommunist Partiyası geniş üzvlük bazasına malik idi və cəmiyyətə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Partiya üzvlərinin dövlət orqanlarında, müəssisələrdə və digər fəaliyyət sahələrində rəhbər vəzifələr tutması onlara qərarlara təsir etmək, həyatın və cəmiyyətin müxtəlif sahələrinə nəzarət etmək imkanı verirdi.

Azərbaycan SSR-də qanunvericilikdə siyasi sistem sovet modeli prinsiplərinə uyğun təşkil olunurdu. Azərbaycan SSR Ali Soveti kimi tanınan qanunvericilik orqanı dövlət siyasətinin və qanunvericiliyin mühüm məsələləri üzrə qərarlar qəbul edirdi. Seçkilərdə seçilmiş deputatlar Azərbaycan SSR Ali Sovetində təmsilçi olurdular. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, seçkilər birpartiyalı sistemlə keçirilirdi və bütün deputatlar Azərbaycan Kommunist Partiyasının üzvü olurdular. Partiya nəzarəti seçkilərə və qanunvericilik orqanının formalaşması prosesinə əhəmiyyətli təsir göstərirdi.

Azərbaycan SSR Ali Soveti əsas siyasi, iqtisadi və sosial məsələləri müəyyən edən qərarlar və qanunvericilik aktları qəbul edirdi. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericilik adətən geniş siyasi plüralizm və fikir müxtəlifliyi deyil, Sovet İttifaqının ideoloji prinsip və göstərişlərini əks etdirirdi. AKP Ali Sovetə və onun fəaliyyətinə nəzarət edirdi. Partiya orqanları və komitələri qanunverici orqanda siyasi vəzifələrin və aparıcı deputatların formalaşdırılmasına cavabdeh idilər. Bu o demək idi ki, Ali Sovetdə siyasi qərarlar və səsvermə əsasında ancaq partiyanın göstərişlərinə uyğun olaraq qəbul edilirdi [9].

Azərbaycan SSR-in məhkəmə orqanları sistemində məhkəmə hakimiyyətinin bir neçə pilləsi mövcud idi. Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi ali məhkəmə orqanı olmaqla apellyasiya və kassasiya şikayətlərinə baxırdı. Aşağı pillələrdə cinayət, mülki və inzibati işlərə baxan rayon və şəhər məhkəmələri var idi. Sovet məhkəmə sistemində məhkəmələrin müstəqilliyi və aliliyi prinsipləri məhdud idi. Məhkəmələr Azərbaycan Kommunist Partiyasının və dövlətin nəzarəti altında fəaliyyət göstərirdi. Partiya və hökumət orqanları məhkəmə qərarlarına və proseslərinə təsir göstərə bilirdi. Azərbaycan SSR-in məhkəmə sistemində Sovet İttifaqının qanunları və onlara uyğun olaraq qəbul edilmiş yerli qanunlar tətbiq edilirdi. Hakimlər sovet hüquq normalarını və kommunizmin ideoloji prinsiplərini rəhbər tuturdular. AKP və onun komitələri hakimlərin təyin edilməsində və onlara nəzarətdə mühüm rol oynayırdı. Partiya üzvləri məhkəmə sistemində rəhbər vəzifələr tuta bilirdilər ki, bu da partiya nəzarəti və məhkəmə proseslərinə təsir imkanları yaradırdı [11].

Azərbaycan SSR - də siyasi şüur və onun milli əsasları

Şübhəsiz ki, bütün sovet respublikaları vahid siyasi ideoloji sistemin tərkib hissəsi olduğundan həm siyasi institutlar həm də sosial münasibətlər sistemi biri-birinə çox bənzər idi. Bu bənzərlik o qədər kütləvi və dərin idi ki, bəzən onu ümumi sovet vətəndaşlığı kimi qiymətləndirir və ortaq sovet vətəndaşı indentifikasiyası kimi səciyyələndirirdilər. Doğrudan da 70 illik birləşmə qaydaları və vahid siyasi ideoloji təzyiq bütün sovet vətəndaşlarında ortaq sosial keyfiyyətlər yarada bilməmişdi. Ancaq bu əsla vahid milli bənzərliklə enyiləşdirilə bilməzdi. Yəni bütün bunlar bəzi sovet ideoloqlarının iddia etdiyi kimi vahid “sovet xalqı”nın yaranmasına gətirib çıxara bilməmişdi. 1970-ci illərdə isə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında tamamilə fərqli proseslər baş verirdi. 1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR KP Mərkəzi Komitəsinə birinci katib seçilməsi, onun milli mədəniyyətə, Azərbaycan dilinə, tarixinə olan münasibəti Azərbaycanda milli özünü dərk baxımından tamamilə yeni bir keyfiyyət mərhələsi yaratmışdı. Paralel olaraq iqtisadi inkişaf və sosial rifahın artması ilə müşahidə olunan bu proses nəticədə milli mədəniyyətin və mənəviyyətin yüksəlişinə gətirib çıxarmışdı. Təsədüfi deyil ki, həmin dövr, yəni 1969-1982-ci illər Sovet Azərbaycanının intibah dövrü kimi xarakterizə olunur. Bu, Azərbaycanda tarixi keçmişimizdən bəhs edən filmlərin çəkilməsi, mədəniyyət və elm sahəsində ittifaq səviyyəsində əmək qəhrəmanlarının yetişdirilməsi, elm və təhsil sahəsində Sovet ittifaqının ən qabaqcıl universitetlərində təhsil almaq üçün azərbaycanlı gənclərin səfərbər edilməsi, Sovet Azərbaycanının sənayeləşməsi mərhələsi idi. Bütün bunlar isə siyasi şüurun milli əsaslarda formalaşmasını, bir millətin özünü yenidən dərk etməsini şərtləndirirdi. Nəhayət, 1978-ci il aprelin 2-də IX çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konstitusiyaya layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunlarına həsr olunmuş VII sessiyasında məruzə ilə çıxış edən Heydər Əliyevin təklifi ilə 73-cü maddəni aşağıdakı redaksiyada vermək təklif olunmuşdur: “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir.” Heydər Əliyevin bu təşəbbüsü 1978-ci il 21 aprel tarixində qəbul olunmuş Azərbaycan SSR Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. Şübhəsiz ki, SSRİ-nin tərkibində olduğu bir vaxtda Azərbaycan dilinə dövlət dili statusunun verilməsi uzaqgörən dövlət xadimi Heydər Əliyevin öz xalqı qarşısında ən böyük tarixi xidmətlərindən biridir. Ulu Öndər bununla gələcək müstəqil Azərbaycanın milli rəmzlərindən birini hələ o dövrün ən əsas hüquqi-siyasi sənədinə daxil etdirə bilməmişdi. Nəhayət, 1978-ci ildə Azərbaycan SSR Konstitusiyasına rəsmi dil haqqında əlavənin edilməsi Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili statusu qazanması bu prosesdə ayrıca bir

mərhələ idi. Bütün bunlar siyasi şüurun milli əsaslarda formalaşması üçün yeni ictimai-siyasi platforma yaradırdı ki, bu da gələcəkdə müstəqillik düşüncəsinin ideoloji formulasını təyin edirdi.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında demokratiyaya keçid mərhələsi

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə siyasi və sosial transformasiya prosesi başlandı. Demokratikləşmə istiqamətində müxtəlif addımlar atıldı. Çətinliklər və xarici təzyiqlərlə dolu olan bu yolda demokratikləşmə prosesi ilə bağlı ilkin mərhələdə bir sıra mühüm qərarlar qəbul edilməli idi. Bu istiqamətdə yeni hüquqi siyasi sistemin konstitusiyon əsaslarının yaradılması zərurəti var idi. Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüskarı olduğu və 1995-ci ildə qəbul edilmiş yeni və ilk milli konstitusiya siyasi və iqtisadi islahatları təşviq etmək məqsədi ilə demokratik prinsiplərə əsaslanan yeni əsas qanuna çevirildi. Müstəqillikdən sonrakı dövrdə çoxpartiyalı siyasi sistem quruldu. Müxtəlif siyasi partiyalar yaradıldı, siyasi plüralizm istiqamətində addımlar atıldı. Demokratikləşmə üçün seçkilərin müntəzəm keçirilməsi, seçki proseslərinin şəffaf və ədalətli olması vacib idi. Azərbaycanda demokratik əsaslarda seçkilər keçirilməyə və ictimaiyyətin iştirakı təşviq edilməyə başlandı. Müstəqillikdən sonrakı dövrdə qeyri-hökumət təşkilatları fəallaşaraq demokratikləşmə prosesinə öz töhfələrini verdilər. Bu təşkilatlar insan hüquqlarının müdafiəsi, demokratik islahatlar və sosial iştirakçılıq üzərində işləyirlər. Demokratikləşmə prosesində media azadlığı və plüralizm böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda müstəqil media qurumlarının və azad jurnalistlərin mövqeyi və rolu güclənməyə başladı. Azərbaycan beynəlxalq insan hüquqları standartlarına uyğun olaraq insan hüquqları sahəsində islahatların aparılması ilə bağlı öhdəliklər götürdü və ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyəti institutları inkişaf etməyə başladı. Bununla belə, demokratikləşmə uzun müddətli və daimi proses olduğu üçün hazırda da bəzi insan hüquqları və vətəndaş azadlıqları ilə bağlı problemlərin aradan qaldırılması üçün siyasi-hüquqi təkmilləşmə prosesi davam edir dərin siyasi islahatlar həyata keçirilir.

Müstəqillik illərinin müqayisəli təhlilini dövrlərə bölüb təhlil etməyə çalışsaq görərik ki, 1990-cı illərdə Sovet İttifaqının dağılması ilə Azərbaycan böyük siyasi və sosial dəyişikliklər dövrünə qədəm qoydu. 1991-1993-cü illəri təşkil edən ilkin dövrdə ölkədə xaos, siyasi qeyri-sabitlik, iqtisadi çətinliklər yaşanırdı. Dövlət institutları funksionallığını itirir mənəvi-siyasi dəyərlər deqradasiyaya uğrayırdı. İqtisadiyyat tənəzzül edir, ideoloji sistemdə ümumi ictimai ahəngdarlıq yaradacaq ideyalar tapmaq olmurdu. Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən müharibəyə cəlb edilməsi torpaqlarımızın işğala məruz qalması vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirirdi. Hakimiyyət qanuni yollar və seçkilər vasitəsilə deyil, zəbt etməklə əldə olunurdu. Nəhayət vətəndaş müharibəsinə qədər sürüklənən bu proseslərə Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə son qoyuldu. Azərbaycanın demokratikləşməsi istiqamətində mühüm əhəmiyyətli addımlar atıldı. Heydər Əliyevin 1993-cü oktyabr ayının 10-da Azərbaycan Prezidenti kimi fəaliyyətə başlaması ölkədə siyasi sabitliyin təmin edilməsi, demokratik institutların yaradılması, hüquqi dövlətin əsasının qoyulması dövlətin bütün sahələrində yeni tarixi mərhələ yartdı. Heydər Əliyev ölkənin düşdüyü xaos mühitindən çıxmaqla siyasi sabitliyin və vətəndaş həmrəyliyin təmin olunmasında mühüm rol oynadı. Azərbaycanda hakimiyyətə gəlməyin yeganə yolunun seçkilər olması ənənəsi yaradıldı. Heydər Əliyev qətiyyətli liderliyi və güclü idarəetmə bacarığı ilə artıq tarixə qovuşmuş Qarabağ münaqişəsində atəşkəsə nail oldu. Digər etnik və regional separatizm meyillərinin qarşısını alaraq onları zərərsizləşdirdi. Azərbaycanda milli birlik və bərabərlik, sosial ədalət təmin edilərək ümümmillə ideologiyaya olan Azərbaycançılıq kütləvi siyasi şüurun avanqardına çevrildi. Müxtəlif etnik və dini qruplar arasında fərq və ayrışdırıcılıq aradan qaldırılaraq azərbaycanlı üst sosial kimiliyini vətəndaşlıq hüququ ilə bərabərləşdirildi. Beləliklə, milli dövlət ideyası ictimai şüurun cazibə mərkəzinə çevirildi.

Heydər Əliyev Azərbaycanın iqtisadi inkişafı və sosial rifahının yüksəldilməsi istiqamətində mühüm addımlar atdı. İqtisadi islahatlar və xarici investisiyaların təşviqi nəticəsində ölkənin iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdı, siyasi sabitliyin qorunması və demokratikləşmə prosesinin irəliləməsi üçün mühüm zəmin formalaşdı. Belə ki, siyasi sistemin demokratikləşməsi istiqamətində seçkilərin təşkili və seçki proseslərinin təkmilləşdirilməsi, siyasi fəallığın artırılması, demokratik dəyərlərin bər-

qərar olması kimi mühüm əhəmiyyətli məsələlər Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik konsepsiyasında siyasi sistemimizin tarixi nailiyyətləri hesab edilməlidir.

Azərbaycançılıq ideologiyasının subkomponentləri və kütləvi ictimai şüur

Milli şüurun inkişafı hər şeydən öncə təkamül və milli idrak hadisəsi olduğu üçün onun təkamül mərhələlərindən keçməsi zərurəti var. Bu isə özlüyündə ayrı-ayrı alt komponentlərin dərk edilməsi, mənimsənilməsi və ictimai şüurda kütləvi şəkildə təzahür etməsi ilə bağlıdır. Beləliklə, bu mürəkkəb üçlüyün vahid sistemdə birləşməsi təkcə siyasi şüur deyil, həm də zaman hadisəsidir. Böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev mümkün ən qısa zamanda Azərbaycançılıq ideologiyasını ictimai şüurun cazibə mərkəzinə qoya bildi. Əgər Azərbaycançılıq ideologiyasının subkomponentlərinə nəzər salsaq görəcəyik ki, ümummilli ideologiyamız üç əsas dayaq üzərində bərqərar olub. Bunlar milli mədəniyyət, milli mənafiyyət və milli dövlətçilik yaddaşı, yəni tarixi yaddaşımız və bunlar üzərində yeni universal dəyərlərin mənimsənilməsi ilə əldə ediləcək milli tərəqqidir. Əgər bu komponentləri analiz edib ümumiləşdirsək görəcəyik ki, burada mühafizəkarlıq, liberallıq və universallıq elementləri var. Beləliklə, biz Azərbaycançılığın sosial düsturunu əldə etmiş oluruq, yəni “konservatizm+liberalizm=neokonservatizm”. Nəticəni Qərb siyasi elminin siyasi nəzəriyyələri ilə müqayisə etsək, o zaman Azərbaycançılıq Azərbaycan xalqının milli neokonservatizmi idealları kimi ümumiləşdirilə bilər. Şübhəsiz ki, bu ideal sosial düstur təkcə ideoloji müstəvidə deyil, müəllifi böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev olan milli konstitusiyamızda öz əksini tapmaqla siyasi-hüquqi müstəvidədə də mühüm məzmun kəsb etdi. Bu isə hüquqi dövlətin və cəmiyyətimizin daha da demokratikləşməsinin həm ideoloji, həm də siyasi-hüquqi əsaslarını yartadı.

Seçki qanunvericiliyi və seçki islahatları

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərini əhatə edən 1993-2003-cü illər ərzində seçki sistemi sahəsində və seçki qanunvericiliyində ardıcıl islahatlar aparılmış, seçki proseslərini daha şəffaf, ədalətli və rəqabətli etməyə olması üçün mühüm işlər görülmüşdür. Seçki qanunlarının yenilənməsi və təkmilləşdirilməsi siyasi proseslərin daha demokratikləşməsinə şərait yaratmışdır. Həmin dövrdə seçkilərin ədalətli və şəffaf keçirilməsini təmin etmək üçün seçkiyə nəzarət mexanizmləri gücləndirilmişdir ki, bu mexanizmlər seçkilərin dürüstlüyünü və qərəzsizliyini təmin etmək üçün müşahidəçilərin, siyasi partiyaların və qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakını təşviq etmişdir. Eyni zamanda, seçkilərin nəticələrindən şikayət verilməsi prosesi və mexanizmləri Heydər Əliyev dövründə təkmilləşdirilmişdir. Seçkilərin nəticələri ilə bağlı şikayətlərin effektiv qiymətləndirilməsi və qanuni tədbirlərin görülməsi üçün ədliyyə sistemi və müstəqil məhkəmə orqanlarında əsaslı islahatlar həyata keçirilmişdir [12]. Digər tərəfdən qeyd edilmişdir ki, Azərbaycan seçki proseslərini daha ədalətli və şəffaf etmək üçün öz qapılarını beynəlxalq müşahidə missiyalarına açmışdır. Bu missiyalar seçkilərin qərəzsiz monitorinqini təmin etmiş və seçki prosesi ilə bağlı hesabatlar təqdim etmişlər. Bu baxımdan, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı və Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu Azərbaycanda seçki proseslərini izləmək üçün missiyalar yaratdılar və bu missiyalar seçkilərin qərəzsiz monitorinqini və qiymətləndirilməsini apardı. Bununla yanaşı, seçki prosesi zamanı Azərbaycanda keçirilən seçkilərdə beynəlxalq müşahidəçilər iştirak etmiş, öz müşahidə və qiymətləndirmələrini hesabatlarda təqdim etmişlər. Bu hesabatlar seçki prosesinin ədalətli, şəffaf və demokratik standartlara uyğunluğunu qiymətləndirmiş və potensial pozuntuları sənədləşdirmişdir [7].

Biz qeyd etməliyik ki, bütün bu proseslərin uğurlu nəticələri üçün Ulu öndər Heydər Əliyev siyasi partiyaların iştirakını təşviq edir və siyasi plüralizmin inkişafına önəm verirdi. 1990-cı illərin əvvəllərində müxtəlif siyasi partiyaların qarşısındakı maneələr aradan qaldırılıb, partiya yaratmaq və fəaliyyət göstərmək azadlığı artırılıb. Həmin dövrdə siyasi partiyaların yaradılması və fəaliyyəti üçün lazımi hüquqi tənzimləmələri həyata keçirmişdir. Partiyaların yaradılması prosesi sadələşdirilib, partiya təsisçilərinin üzləşə biləcəyi maneələr və bürokratik çətinliklər azaldılıb. Ulu Öndərin dövründə həmçinin siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsində təkmilləşdirmələr aparılıb. Qanunla müəyyən edilmiş şəffaflıq və hesabatlılıq qaydaları partiyaların maliyyə mənbələrini daha aydın gös-

tərmək və siyasi partiyaların müstəqilliyini qorumaq məqsədi daşıyırdı. Heydər Əliyev siyasi partiyalara ictimai tədbirlərdə iştirak etmək və seçki kampaniyaları aparmaq imkanını verdi. Partiyalar mitinqlər, yığıncaqlar, təbliğat tədbirləri kimi tədbirlər təşkil edərək öz fikirlərini sərbəst ifadə edə bildilər. Məhz onun dövründə siyasi partiyalara seçkilərdə iştirak etmək və namizəd irəli sürmək azadlığı verilmişdir. Bu, siyasi plüralizmin inkişafına və seçicilərin daha çox seçim təklif edən prosesdə səsvermə qabiliyyətinə imkan yaratmışdır.

Media azadlığı və demokratikləşmə

Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə media azadlığı istiqamətində bir çox mühüm addımlar atıldı və media yayımının müxtəlifliyi artırıldı. Müstəqil media orqanları və jurnalistlərin sayı heç vaxt olmadığı qədər çoxaldı, ifadə azadlığı dəstəkləndi. Heydər Əliyevin dövründə Azərbaycanda müstəqil media qurumlarının sayı artdı. Yeni müstəqil qəzetlər, jurnallar, radio və televiziya kanalları kimi müxtəlif media platformaları yarandı. Bu vəziyyət medianın rəngarəngliyini artırdı və müxalif fikirlərin ifadə olunmasına şərait yaratdı. Media dövlət münasibətlərini kütləvi informasiya haqqında qanun ilə tənzimlədi və media qurumlarının daha sərbəst fəaliyyət göstərməsinə imkan verən qaydalar hazırlandı. Bu qaydalar söz, ifadə və mətbuat azadlığını dəstəkləmək məqsədi daşıyırdı. Həmin dövrdə Azərbaycan media azadlığı ilə bağlı beynəlxalq standartlara uyğun addımlar atdı. Bütün bunlar beynəlxalq informasiya ictimaiyyətlə inteqrasiyanı və media sahəsində daha açıq mühitin yaradılmasını dəstəklədi [3].

Qeyri-hökumət təşkilatları və vətəndaş cəmiyyəti institutları

Azərbaycanda ictimai-siyasi proseslərdə qeyri-hökumət təşkilatları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının rolu ilk növbədə bu institutların yaranması və fəaliyyət göstərməsi üçün qanunvericilik bazasının formalaşdırılması ilə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Onların ictimai nüfuzunun və kütləvi təsirinin artması üçün dəstəkverici siyasi iradə ortaya qoyuldu. Azərbaycanda belə təşkilatların fəaliyyətinin gücləndirilməsi üçün dövlət tərəfindən xüsusi fond yaradıldı və həmin fond vasitəsilə QHT sektoruna ciddi maliyyə dəstəyi verdi. Nəticədə bu təşkilatlar demokratikləşmə prosesinə töhfə verərək insan hüquqları və azadlıqlarının qorunması, seçkilərin monitorinqi və demokratik islahatlar kimi sahələrdə geniş fəaliyyət imkanları əldə edərək demokratiyanın təmsilçilərindən biri kimi çıxış etməyə başladılar.

YEKUN NƏTİCƏ

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan SSR dövründə siyasi sistem Sovet İttifaqının digər respublikalarında olduğu kimi təkpartiyalı nəzarət altında fəaliyyət göstərirdi. Bu dövrdə siyasi iştirak və demokratik dəyərlər məhdudlaşdırılmış, siyasi hakimiyyət və qərar qəbul etmə prosesləri Azərbaycan Kommunist Partiyası tərəfindən idarə edilmişdir. Lakin Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə mühüm siyasi-ictimai transformasiyalar baş vermiş və demokratikləşmə prosesi başlamışdır.

Bu baxımdan, Ulu öndər Heydər Əliyevin dövrü Azərbaycanda siyasi sistemin demokratikləşməsi istiqamətində mühüm addımların atıldığı bir dövrdür. Seçki qanunlarında islahatların aparılması, beynəlxalq müşahidə missiyalarının iştirakı və siyasi partiyaların iştirakının təşviqi kimi tədbirlər siyasi prosesləri daha ədalətli, şəffaf və rəqabətli etmişdir. Eyni zamanda, media azadlığı, vətəndaş cəmiyyətinin güclənməsi kimi amillər demokratikləşmə prosesinə öz töhfəsini vermişdir.

Ulu Öndərin siyasi sabitliyin təmin edilməsində, milli birliyin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynamışdır. İqtisadi islahatlar və xarici investisiyaların təşviqi ilə iqtisadi inkişafa nail olunmuş, sosial rifah yüksəlmişdir. Bunlar demokratikləşmə prosesinin irəliləməsi üçün mühüm zəmin yaratmışdır. Bununla belə, demokratikləşmə prosesi hələ də davam edir və bəzi sahələrdə daha da inkişafa ehtiyac var. Media azadlığı, insan hüquqları və vətəndaş cəmiyyətinin gücləndirilməsi kimi məsələlərlə bağlı işlər davam etdirilməlidir. Azərbaycan demokratik dəyərlərə uyğun siyasi sistem və cəmiyyət qurmaq yolundadır, lakin bu prosesin davam etdirilməsi və gücləndirilməsi üçün davamlı səylərə ehtiyac var. Hazırkı mərhələdə dərin siyasi islahatların həyata keçirilməsi, si-

yasi partiyalar haqqında 2023-cü ildə, media haqqında 2022-ci ildə yeni qanunların qəbul edilməsi də demokratikləşmə prosesinin davamı kimi qiymətləndirilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Barrington, L. Comparative Politics: Structures and Choices / L.Barrington, L.Timothy, L.L.Nichols and David – Boston: Cengage Learning, – 2018. – 444 p.
2. Easton, David. The Political Process: A Functional Analysis / David, Easton. – New York: Knopf, – 1965. – 330 p.
3. Əliyev, V. Heydər Əliyev siyasi irsi Azərbaycanın milli sərvətidir / V.Əliyev. – Yeni Azərbaycan, – 2015. – s. 4.
4. Jabarov, Jahandar. Cultural Relativism Theory and Azerbaijan Democracy // International Journal of Multiculturalism, – 2023, 4 (1), – p. 25-38.
5. Jabarov, Jahandar. Rusophile Social Groups in Contemporary Azerbaijan // 5th International Istanbul Modern Scientific Research Congress, – İstanbul: İKSAD, – 2023. – p. 782-798.
6. Jabarov, Jahandar. Stages of The Development of Russophilia in Azerbaijan // 5th International Istanbul Modern Scientific Research Congress, – İstanbul: İKSAD, – 2023. – p. 799-827.
7. Karimov, B. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikası (1993-2003) / B.Karimov. – İstanbul: İstanbul Üniversitesi, – 2007. – 149 s.
8. Kaymal, Cansu. Başkanlık Sistemi ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişki // Strategic Public Management Journal, – 2017, 3 (6), – s. 150-167.
9. Məmmədov, A. Mir Cəfər Bağırov Azərbaycanın tarixi şəxsiyyətidir / A.Məmmədov. – Olaylar, – 2012. – s. 12.
10. Məmmədova, S.A. XX əsrin 50-ci illərində Azərbaycan SSR-in idarəçiliyində neqativ hallar // Bakı Universitetinin xəbərləri: Sosial-siyasi elmlər seriyası, – 2016. №4, – s. 137-144.
11. Rəhimov, E. Heydər Əliyev siyasi kursunun zəfəri / E.Rəhimov. – Respublika, – 2020. – s. 8.
12. Soujoudi, S. Effects and the act of Azerbaijan foreign policy for Khazar energy resources in Haydar Aliyev Period: 1993-2003 / S.Soujoudi. – Ankara: Atılım Üniversitesi, – 2014. – 109 p.
13. Suny, R.G. The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States / R.G.Suny. – Oxford University Press, – 2011. – 360 p.

FEATURES OF THE FORMATION OF THE POLITICAL SYSTEM IN AZERBAIJAN: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE USSR AND THE PERIOD OF INDEPENDENCE

R.A. Nagiyeva

During the Soviet era, the Azerbaijan SSR, one of the 15 republics of the USSR, was forced to accept autocratic-dictatorship like other member countries. The political system of the USSR, based on communist ideology and the total control of the single Communist Party, spread to Azerbaijan as well as to other countries, and Azerbaijan was ruled by an autocratic approach for 70 years. The collapse of the USSR and the independence of Azerbaijan led to the advancement of our country on the path of democratization. After the period of great chaos and instability experienced between 1991 and 1993, under the rule of Heydar Aliyev, political-economic and socio-cultural reforms were carried out. Despite the difficulties caused by the transition from the established autocratic political system to democracy, a lot of progress was achieved under the leadership of Aliyev, and the reforms carried out contributed to the improvement of the functioning of democratic institutions in our country.

Keywords: Azerbaijan, USSR, political system, Heydar Aliyev, period of independence, comparison

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СССР И ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

Р.А. Нагиева

Азербайджанская ССР, одна из 15 республик СССР в советское время, была вынуждена принять автократическую диктатуру, как и другие страны-члены. Политическая система СССР, основанная на коммунистической идеологии и тотальном контроле единой Коммунистической партии, распространилась как на Азербайджан, так и на другие страны, и в течение 70 лет в Азербайджане царил автократический подход. Распад СССР и обретение Азербайджаном независимости привели к продвижению нашей страны по пути демократизации. После периода большого хаоса и нестабильности, пережитого между 1991 и 1993 годами, при правлении Гейдара Алиева были проведены политико-экономические и социально-культурные реформы. Несмотря на трудности, вызванные переходом от сложившейся автократической политической системы к демократии, под руководством Алиева был достигнут большой прогресс, а проведенные реформы способствовали улучшению функционирования демократических институтов в нашей стране.

Ключевые слова: *Азербайджан, СССР, политический строй, Гейдар Алиев, период независимости, сравнение*